

Gruber Enikő

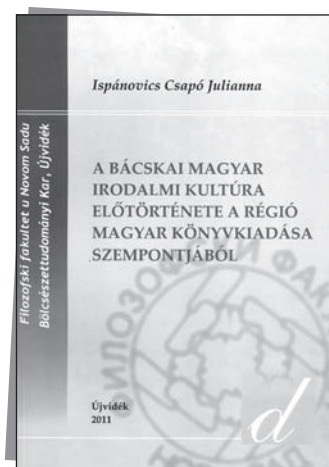
A KÖNYVKIADÁS SZEREPE A VAJDASÁGI MAGYAR IRODALOM KIALAKULÁSÁBAN

*The Significance of Book Publishing in the Creation
of Hungarian Literature in Vojvodina*

Ispánovics Csapó Julianna: *A bácskai magyar irodalmi kultúra előtörténete a régió magyar könyvkiadása szempontjából*. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, 2011

Ispánovics Csapó Julianna neve hallatán a bibliográfia-kutatás jut eszünkbe először, ugyanis az ő érdeme, hogy a jugoszláviai magyar irodalom írásműveinek jegyzéke 1988-tól 2001-ig könyv formájában is megjelent. Bár a bibliográfia az olvasó szemével nézve unalmas, szürke műfaj, és nem mondható olvasmányosnak, ennek ellenére alapvető kutatási segédlet az irodalom művelői, kutatói, tanulmányozói, tanárai, istápolói és rokonszenvezői számára.¹ Fontossága vitathatatlan, felhasználása pedig sok esetben nélkülözhetetlen. Az általam ismertetett könyv mögött is felfedezhető a sok éves kutatómunka, a bibliográfiákban való jártasság, nemkülönben az irodalom iránti mély tisztelet.

A könyv előszavában a szerző kifejti, hogy Kulcsár Szabó Ernő nyomán ő is elveti a történetiség lineáris-kronologikus felfogását, és sokkal fontosabbnak tartja a befogadás és az irodalmi tudat alakulástörténetének a vizsgálatát. Ebből kiindulva, nem az 1918-as évet tekinti origónak, hanem visszamegy arra az időszakra, amikor még a térség a Magyar Királysághoz tartozott, ugyanis Budapest, mint centrum és a mai Bácska városai, mint periferikus területek közötti viszonyban már akkoriban fellelhetők az öntudatra ébredés és az önálló művelődés igényei. A *Bevezetés*ben azt is fontosnak tartja tisztázni, hogy a vizsgálat szempontjából csak-

¹ Olvashatjuk e kijelentést Ispánovics Csapó Julianna egy korábbi összegező írásában.

is azokat az irodalmi műveket vette figyelembe, melyek nyomtatva, kiadvány vagy kisnyomtatvány formájában jelentek meg. A kéziratoktól és az időszaki kiadványoktól ezúttal eltekintett. Ugyanakkor mivel az irodalmi alkotások a nem szépirodalmi szövegek kontextusában keletkeztek, mindenképpen elengedhetetlen a környezet vizsgálata, a könyv fizikai létrejöttének a körülményei, a kiadványkiadói és terjesztői hálózatok felkutatása és azoknak az olvasási szokásoknak a feltérképezése, melyek nagymértékben befolyásolták a szöveg befogadását és az irodalom kialakulását. A vizsgált korszak irodalmát Ispánovics Csapó Julianna három centrumnak tekinthető város: Zombor, Szabadka és Újvidék viszonylatában vázolta.

TÖRTÉNELMI ÁTTEKINTÉS

A könyv második fejezete a Bácska kialakulástörténetét írja le, vagyis történelmi áttekintést nyújt a XVIII. század végétől az Osztrák–Magyar Monarchia bukásáig. Ezt a részt tartom az egyik legfontosabb egységnek, hiszen a történelem alakulása mindig nagy hatással van egy közeg szellemi életének fejlődésére.

1802-ben Bács és Bodrog vármegye egyesítésével kialakul Bács-Bodrog vármegye. A Bácska kifejezés valójában ennek az összefoglaló neve. A vármegye határát északon Pest és Csongrád megye, keleten Torontál, délről Szerém, nyugatról pedig Verőcze és Baranya megye képezte. Trianon után kizárólag a vármegye északi része tartozott Magyarországhoz, legnagyobb része folyamatosan a délszláv államokhoz. 1950-ben a megyerendezés során a Magyarországhoz tartozó részét Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye déli részével együtt Bács-Kiskun megyévé alakították, a valamikori vármegye déli része pedig Vajdaság Autonóm Tartományhoz tartozik. Ezt a területet nevezik ma Bácskának, mely nem egyezik meg az eredeti Bácska jelentéssel. A továbbiakban a Bácskát az újkori Bács-Bodrog vármegyére vonatkoztatva említem.

A vizsgált időszakban e terület lakosainak nemzetiségi hovatartozása igen széles skálán mozgott. Éltek itt a magyarokon kívül németek, szerbek, sokácok, bunyevácok, zsidók, románok, ruszinok, szlovákok és cigányok is.² A török hódoltság idején ugyanis az itt élő magyarság nagy része kipusztult, és az elnéptelenedett falvakat szerbek és bunyevácok népesítették be. Ennek köszönhetően a XVII. század végétől a XVIII. század elejéig a szerbek, a bunyevácok és a sokácok képezik a lakosság túlnyomó többségét. A XVIII. század közepén kezdődik csak meg a magyarság újratelepítése a térségbe, a Kárpát-medence legkülönbözőbb területeiről, következésképp a XX. századra már szinte a térség minden településén él magyar anyanyelvű lakos. A magyarok betelepítésével egyidejűleg

² A szerző e kérdéskörrel Bárh János kutatásaira hivatkozik.

és folyamatosan évről évre más nemzetiségek is költöznek ide, például németek, ruszinok, szlovákok, és ezáltal megszűnik a szerbek dominanciája a térségben.

Bács-Bodrog vármegyében három települést neveztek ki szabad királyi várossá az 1740-es években, Szabadkát, Újvidéket és Zombort. A könyv e három város szemszögéből világít rá a bácskai magyar irodalmi kultúra kialakulására. A fejezet további részében a három királyi város fejlődésének összefoglalását tekinthetjük át.

1854-ben Zombor a koronatartomány királyi kerületének székhelye lesz. Hozzá csatolják a zombori, apatini, kúlai, bajai, szabadkai és zentai járásokat a hozzájuk tartozó hetvenhét községgel. 1861-ben szerepe még inkább erősödik, és a megyével együtt visszanyeri önkormányzatát. A kiegyezéstől kezdve pedig megfigyelhető a magyar lakosság létszámának fokozatos növekedése is. Átalakul a politikai és kulturális élet, és az 1880-as években már magyar tisztikar áll a város élén, amely fő céljának a műveltség fejlesztését tekintette. Ekkor épül fel a zombori színház, ebben már a szerb mellett magyar darabokat is játszanak, megalakul az iparegylet és a kereskedelmi iskola, majd három évre rá, 1883-ban a Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat, mely a megye múltjával, történelmével foglalkozik, és a könyv-, illetve az éremgyűjtemény fenntartója. Az 1899 és az 1914 közötti időszak az egyik legfontosabb periódus a város kulturális életében, ugyanis ebben az időszakban fejt ki hatását a Szabad Lyceum Egyesület, melynek előadásai a haladó, felvilágosult gondolkodásra neveltek, és fellendítették a város művelődési életét. Ezzel egy időben a gazdaság és az ipar is fejlődésnek indul. A XIX. század végén megindítják az első omnibuszjáratot, telefonközpontot kap a város, megkezdik a baja–zombor–újvidéki vasútvonal működtetését, a századfordulón elkészül a város csatornahálózata, aszfaltot kapnak az utcák, majd megnyílik a gőzfürdő, a mozi, a polgári lány-, illetve fiúiskola. Ugyanakkor a szellemi élet is kimagasló. Zomborba látogat Jókai Mór, megjelenik Bács-Bodrog vármegye kétkötetes monográfiája, Eisenhut Ferenc megfesti a *Zentai csata* című képét, és olyan íróegyéniségek alkotnak itt, mint Gozdsu Elek vagy Laza Kostić, és Zombor város indítja útjára Bárczi Gézát vagy Papp Dánielt is.

Szabadka 1779-ben kapott szabad királyi városi rangot, és akkor lépett a város a polgári fejlődés útjára. Fejlődésnek indul például a zeneművészet, az ipar, a kereskedelem és az építészet. 1828-ban felavatják a városháza épületét, 1854-ben átadják rendeltetésének a színházat, mely a Bach-korszak első magyar színháza volt, és 1871-ben megkezdődik a tanítóképzés is. A XX. század elején újjáépítik a városközpontot, amely a mai napig meghatározza Szabadka központjának arculatát. 1890-ben nyílt meg a közkönyvtár a városban, 1909-ben a Szabadkai Filharmónia, ami úgyszintén jelentős lépésnek számít a kulturális élet szempontjából.

Miután Újvidék megkapta szabad királyi városi rangját 1748-ban, egyre inkább átalakult mezővárossá. Ipara és kereskedelme virágozni kezdett, és megalkultak az első iparos céhek. A város valódi fejlődését a XIX. század végén a pest–szabadka–újvidéki vasútvonal kiépítése és a vasútállomás átadása jelentette. A szerző Érdújhelyi Menyhértre hivatkozva kijelenti, hogy Újvidék kezdettől fogva Bács-Bodrog vármegye első számú ipari és kereskedővárosa, illetve központja lett. Ezzel egyidejűleg ugyanakkor a kulturális élet is fejlődésnek indult.

A KÖNYVKIADÓK MINT NÉLKÜLÖZHETETLEN SZEGMENTUMOK

A magyar könyvkiadás felvirágzásának a kezdete a reformkorra tehető, amikor is megszorodott az olvasói réteg, és ennek köszönhetően igény mutatkozott a könyvekre nagyobb példányszámban. Addig ugyanis a könyvkiadók csak a jól eladható, megrendelt kiadványokat nyomtatták. A század végére már megjelentek az üzletcentrikus kiadóvállalatok, a mai nyomdák elődei. A Bácskában ebben az időszakban a könyvkiadásnak még nem volt szakszerű intézményrendszere, bárki foglalkozhatott vele, magánszemély, nyomdász vagy akár kereskedő. Szinte a térség minden településén voltak erre vállalkozó egyének, a település nagyságának függvényében. A kisvárosokban, mint például Bácsföldváron, Óbecsén, Zentán intézmények, papírkereskedők folytattak kiadói tevékenységet, és olyan kiadványok terjesztésével foglalkoztak, melyekből anyagi hasznuk származott. A nagyobb városokban is megfigyelhető ez a jelenség, ugyanakkor itt már nyomdák is működtek, ezek gyakran kiadóként is funkcionáltak. Ilyen volt például a szabadkai Bittermann-nyomda, a Szent Antal Nyomda- és Irodalmi Vállalat, a zombori Gasz József és Kollár József nyomdája vagy az újvidéki Popovits testvéreké. Mindemellett a helyi lapok is ellátták ezt a szerepkört, mint a *Bácskai Napló* vagy a *Zombor és Vidéke*.

A bácskai alkotók művei, akik a fővárosba költöztek, és ott alkottak, általában szinte mindig a peremvidéknek számító Bácskában láttak napvilágot. Több budapesti kiadó ugyanis vidéki nyomdával dolgoztatott. Jó példa erre Csáth Géza *A varázsló kertje* vagy Kosztolányi Dezső *Boszorkányos esték* című novelláskötete, bár ezek kiadói fővárosiak voltak, mégis a szabadkai Fischer és Krausz nyomdájában készültek.

A másik gyakori jellegzetessége az akkori könyvkiadásnak, hogy sokszor a szerzők saját maguk terjesztették és árulták munkájukat. Akkoriban ugyanis még nem volt kialakult hálózata a könyvszállításnak, így vidékre nehezen jutottak el egyes művek. Az első bácskai könyvkereskedők az 1800-as évek közepén jelentek meg. Ezek a boltok általában papírárut és írószert is kínáltak, és a tulajdonos könyvkötéssel is foglalkozott.

AZ OLVASÁS INTÉZMÉNYSZERŰSÍTÉSE

Miután korszerűsítik a könyv előállítását, sokkal olcsóbbá és hozzáférhetőbbé válik, és ezáltal szélesebb rétegekhez jut el. Ebből kifolyólag megnövekszik az olvasóközönség száma, és differenciálódik. Magyarországon a felvilágosodás és a nemzeti mozgalmak hatására egyre több nemzeti szellemű, magyar nyelvű kiadvány lát napvilágot, ami színvonalas olvasóközönség kialakulását eredményezi. Az olvasóközönség szerveződésének helyei az olvasókörök, a könyvtárak, az önképzőkörök és különböző társaságok lesznek.

Bács-Bodrog vármegye egyetlen nyilvános könyvtára Zombor város tulajdonában volt. Az 1859-ben alapított könyvtár harmincezer kötetet birtokolt, és összetétele hűen tükrözi az akkori olvasóközönség igényeit. Ez a könyvtár nem csak a megyében, hanem országos szinten is kiemelkedett, hiszen mindössze öt városi könyvtár létezett az országban a kiegyezés évében, és közülük is a zombori rendelkezett a legnagyobb könyvvállománnyal. Ezenkívül a vármegyében az egyes városok olvasókörei és tanintézményei működtettek még könyvtárat.

A legfontosabb község e tekintetben Zenta volt, ahol a különböző egyleteknek összesen tizenegyezer könyv volt a birtokában. Itt nyílt meg az első olvasókör is a Bácskában, Nemzeti Olvasó Társaság néven 1832-ben. Az értelmiségen kívül mesteremberek, kereskedők és földbirtokosok is voltak a tagjai között. A kaszinók közül a szabadkai Nemzeti Kaszinó számít az elsőnek, melynek megalakulása 1841-re datálható. Itt is volt könyvtár, ahol kedvére művelődhetett a tagság, és volt szalonja is, ahol később megvitathatták az olvasottakat. Zomborban csak egy évtizeddel később alakul olvasókör, Újvidéken pedig az 1870-es években. A XIX. század végétől pedig több településen működik olyan egyesület vagy társaskör, amelynek könyvtára van. A század végén még leginkább a reformkor által diktált nemzeti irodalom volt elterjedve, a századfordulón viszont már érezhető a változás, vagyis nagymértékben megnövekedett a szépirodalom iránti igény.

A NYOMDÁK ELTERJEDÉSE A TÉRSÉGBEN

A bácskai magyar nyelvű nyomdászat kezdete 1794-re tehető, és Jankovits Pál nevéhez fűződik. Újvidékre költözése után ugyanis könyvesboltot nyitott, melynek udvarában egy évre rá már egy nyomda működött. Ez volt a város első nyomdája, egyben a térségé is. Ez azonban még szerb nyelvű volt, az első magyar nyomdát Bittermann Károly indítja Szabadkán. Ennek ellenére a tulajdonosok nemzeti hovatartozásától eltekintve mindkét nyomdában nyomtattak magyar, szerb és német nyelvű könyveket is, vagyis mindig azt, amit leginkább megkívánt az anyagi érdekük. A harmadik fontos nyomdahely Zombor városa

volt, ahol, a szabadkai sikerein felbuzdulva, szintén Bittermann Károly létesített nyomdát. Ez a nyomda elsősorban a megyei hivatalok számára dolgozott, de számos szerb és magyar időszaki kiadvány is készült itt. Innen került ki például a *Bácska* című hetilap, a *Bács-Bodrog Vármegye Hivatalos Lapja* vagy a *Zombor és Vidéke*.

Ispánovics Csapó Julianna a könyv e fejezetében sorra veszi az említett kiadók által megjelent könyveket, cím szerint említi nagy részüket, és megpróbálja bemutatni számunkra a nyomdák helyzetének alakulását és az általuk kiadott nyomtatványok fajtájának váltakozását a történelem alakulásának tükrében. Mindemellett megpróbálja összegezni a kisebb városokban működő nyomdákat is az ott kiadott művekkel egyetemben.

AZ IRODALOM ÉS AZ INTÉZMÉNYEI

A szerző ennek a résznek a kifejtésére szánta a legnagyobb teret. Mintegy száz oldalon olvashatunk a különböző irodalmi kánonokról, műfaji sokszínűségről és az általuk befolyásolt identitástudatról. A könyvkiadás ugyanis hűen tükrözi az adott közösség gondolkodásmódját, világnézetét és kulturális igényességét. Mivel azonban ez a szemléletmód több szegmensből tevődik össze, ahogy a szakirodalom is több tudományág hatására fejlődik ki, ezért először is ezeknek a segédtudományoknak a vizsgálatát tartja célszerűnek. Olvashatunk a nyelvészeti, a pedagógiai, a történelemtudományi, a helytörténeti, a művészettörténeti, a gazdaságtudományi és az orvosi tematikájú kiadványokról is, hiszen a könyvkiadás fejlődéstörténetében nem csak az irodalmi publikációknak van jelentőségük. Viszont az irodalmi szövegeken belül is beszélhetünk egyfajta tagolódásról. Némely művek mindig is provinciálisak maradnak, vagyis nem kerülnek be az egyetemes magyar irodalom kánonába, mások bekerülnek ugyan, de esztétikai értékük tekintetében mindig is vidékiek lesznek, és vannak olyanok, melyek az első perctől kezdve szerves részét képezik a hivatalos magyar irodalomnak. Gondoljunk csak Csáth Géza vagy Kosztolányi Dezső műveire. A műfajokat vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a Bácskára e tekintetben a sokszínűség és a változékonyság volt a jellemző. A sajtó, a napi- és hetilap volt az, ami leginkább befolyásolta az olvasók ízlését, valamint a műfajok elterjedését. A másik fontos jellemzője e térség irodalmának, hogy mindig is kétpólusú próbált lenni. Meg akart felelni az egyetemes magyar irodalom igényeinek is, ugyanakkor a helyi színeket is szerette volna reprezentálni.

Az irodalom intézményesítésére sok-sok évig kellett várni. Eleinte különböző művelődési körök létesültek egy-egy magánszemély kezdeményezésére, és csak 1945 után beszélhetünk a bácskai magyar kultúra intézményrendszeréről. Az első jelentősebb társaság 1905-ben alakult Zomborban Bács-Bodrog Megyei

Irodalmi Társaság néven, és fő céljának az irodalmi élet fellendítését tartotta. Különböző ünnepségeket, felolvasóesteket szerveztek, és megpróbálták maguk köré gyűjteni a bácskai írókat. Később másfelé is alakultak ilyen jellegű társaságok, például Beeskereken, Szabadkán és Szivácon.

A különböző irodalmi munkákat vizsgálva Ispánovics Csapó Julianna megállapítja, hogy tematikailag a világirodalmi, a magyar irodalmi és a kapcsolattörténeti érdeklődés volt a legjellemzőbb. Mivel egy olyan terület irodalmáról beszélünk, ahol a nemzeti sokszínűség a jellemző, így természetesnek vehető, hogy a különböző nemzeti irodalmak hatottak egymásra, és számtalan kapcsolattörténeti vonás felfedezhető bennük. Ebből kifolyólag a műfordítás is magas színvonalú és elterjedt tevékenység volt a Bácskában.

KONKLÚZIÓ

A szerző a kutatásának konklúziójaként kijelenti, hogy „a bácskai magyar irodalom előtörténetének a szövegeit egy lassan alakuló, intézményrendszer nélküli kiadói struktúra teszi hozzáférhetővé, melyben a kiadói funkciók csak lassan differenciálódnak, és a kiadó intézményét sokáig a nyomda helyettesíti. A nyomtatott szöveg médiaformáihoz a szövegek terjesztésének a nehézsége és egy lassan kialakuló, sokszor stagnáló befogadás, feltételezett olvasói kultúra társítható. [...] A bácskai szépirodalmi szövegnek a kortárs befogadás pozíciójából kialakított kulturális kontextusa egy gazdag, sokrétű szakirodalmat feltételez, melynek egyes szövegei ma is részei az aktuális (szak)irodalmi kánonnak.”³

A történeti mű szerkesztését képezi a végén szereplő függelék, mely a vizsgált, 1794-től 1918-ig terjedő időszak bibliográfiai adatait közli kronologikus sorrendben, és melyből kitűnik, hogy a szerző mintegy háromszázötven kiadványt átnézve, alapos felkészültség után írta meg könyvét, és tárta fel számunkra az eddig ismeretlen forrásokat. Így egy helyen, egységesen feltüntetve máshol nem találjuk meg a témát érintő adatokat, ezért is fontos számunkra ez a mű, nem beszélve művelődéstörténeti értékéről.

³ Ispánovics Csapó Julianna: *A bácskai magyar irodalmi kultúra előtörténete a régió magyar könyvkiadása szempontjából*. Újvidék, 2011. 217.